

Debat

Jens Rahbek Rasmussen: To verdenshistorier

Politikens Verdenshistorie. Bd. 1–21. København 1982 ff. Pr. bind (kun subskription) kr. 298.

Aschehousgs Verdenshistorie. Bd. 1–15. Oslo 1982 ff. Pr. bind kun subskription ca. kr. 520.

I 1958 udsendte Politikens Forlag første bind af Grimbergs verdenshistorie. Værket blev en forlagssucces uden sidestykke: 25.000 solgt på udgivelsesdagen og lige så mange i løbet af det næste halve år. Det var den økonomiske højkonjunktur man var løbet ind i. Danskerne havde flere penge og mere fritid end nogen sinde før, og stadig flere familier fik for første gang deres børn i gymnasiet. Grimberg blev et begreb og opskriften på en salgssucces. Forlaget sendte i de følgende årtier bl.a. en Danmarkshistorie, en verdens- og en dansk litteraturhistorie på markedet i samme format og udstyr som Grimberg, omend kun Danmarkshistorien nåede samme salgstal.

Men i én henseende adskilte disse værker sig fra forgængererne. De var skrevet af flere forfattere, og af fagfolk, og repræsenterede på udgivelsestidspunktet rimeligt aktuelle populærvidenskabelige synteser. Grimberg blev i sin tid lanceret som den blændende formidler, der – i modsætning til de akademiske tørvetrillere – kunne *fortælle* historie. Men bl.a. de bedste bind i Danmarkshistorien demonstrerede at det gik an at forene lødighed og livlighed i fremstillingen. Og mens Grimberg ubestrideligt var livlig, levede den med sin fokusering på personer og anekdoter ikke op til faglig standard. Værket gav ikke, og tilsigtede ikke at give, læseren forståelse af historiens dynamik. Betragtet som formidling af forskningsresultater var der tale om et tilbageskridt i forhold til ældre nordiske verdenshistorier som Gyldendals og Norstedts fra tredive- og Aschehousgs fra halvtredserne.

Forlaget søgte i en årrække at klare sig med

lappeløsninger af forskellig art. Et nyt bind 16 af J. William Saxtorph behandlede de to verdenskrige, tre bind af Erling Bjøl skildrede tiden efter 1945, fem supplementsbind tog sig af den ikke-europæiske historie som Grimberg ganske havde ignoreret. Men at der var behov for en mere tidssvarende populær verdenshistorie blev stadig mere klart. Åbenbart også for forlaget, for i en pressemeddelelse i anledning af det nye værks udkomst hedder det, at man lige siden Danmarkshistorien begyndte at udkomme i 1963 havde ønsket at udgive en verdenshistorisk pendant. I så fald tog man sig god tid, eftersom det praktiske initiativ til det nye værk først blev taget fjorten år senere! Åbenbart skulle Grimberg først presses til sidste dråbe. Sidste oplag blev lanceret i 1980, dvs. på et tidspunkt hvor planlægningen af det nye værk var i fuld gang. Den slags er åbenbart acceptabel etik i forlagsbranchen – jvf. at man i 1984 har optrykt Danmarkshistorien skønt der for længst er taget initiativ til en totalt nyskrevet afløser som forventes at udkomme fra 1986.

Da man endelig kom i gang i 1977, viste det sig så at et andet forlag havde fået samme ide: Aschehousgs, hvis på ingen måde uefne 8-binds-værk fra halvtredserne var udsolgt. Man ville nu forsøge at forene dennes faglige standard med et moderne lay-out. I nogle år arbejdede begge forlag på højtryk og i dybeste hemmelighed, i det lønlige håb at komme først. Men da man kom så vidt at man kunne løfte sløret for den kommende udgivelse, stod det klart at man var nøjagtig lige langt og i det mindste i Norge ville udkomme på samme tid. Man traf da den usædvanlige beslutning at præsentere værkerne på én og samme pressekonference – der blev trukket lod om formiddag og eftermiddag – og at udsende tilbudsbrochurerne om de to konkurrerende værker i en fælles kuvert. Også i Sverige og Finland udkommer de to parallelt. Forbrugere har altså her den usædvanlige mulighed at kunne vælge mellem to værker med

principielt samme indhold og sigte. Man kan diskutere, om det er hensigtsmæssigt at anvende ressourcerne til en sådan konkurrence, eller om der overhovedet er tilstrækkelige ressourcer i Norden til at producere to parallelle verdenshistorier af dette omfang, og det vil fremgå af det følgende at jeg mener at kunne besvare begge spørgsmål med nej. Men valgmuligheden foreligger altså.

Det gør den ikke i Danmark. Her har intet forlag vovet at binde an med Aschehoug, og dermed udfordre Politiken på forlagets hjemmebane, de populære synteser. De danske forbrugere kan med andre ord vælge Politikens Verdenshistorie eller ingenting. Det forekommer ganske tankevækkende i en tid, hvor det ustandselig fremhæves hvorledes kun det private initiativ kan sikre pluralisme i kulturlivet; her synes bemeldte initiativ at have svigtet. Naturligvis burde et dansk forlag have påtaget sig at oversætte og udsende Aschehoug (hvor fire af de femten bind i øvrigt er skrevet af danske historikere). Men de to mest oplagte kandidater, Gyldendal og Lademann, satsede galt. Gyldendal gjorde et i sig selv prisværdigt forsøg på at give Politiken kamp med et ti-bindes værk af moderat historisk-materialistisk tilsnit, som dog desværre ikke lod sig realisere. Lademann valgte mindre prisværdigt at oversætte et engelsk makværk på seks i enhver henseende tynde bind – hvor Aschehougs ellers i format og udstyr passede så godt til Lademanns stil, at forlagets kunder såmænd nok havde båret over med fremstillingens høje kvalitet. – Et tredje forlag, Forum, udgav skolebogsversionen af englænderen J. M. Roberts verdenshistorie i otte bind (på bibliotekerne placeret under børnebøger!) og blokerede derved for en oversættelse af samme forfatters eminente syntese *The Pelican History of the World*, som ellers nok behørigt bearbejdet og illustreret kunne have udgjort et prisbilligt alternativ. Kort sagt: der var ingen konkurrence, da Politikens Forlag den 17. september 1982 udsendte første bind af sin nye verdenshistorie.

»Hvorfor en ny verdenshistorie?« spørger Politiken i sin brochure, og henviser selv til den eksplosive vækst i historieforskningen siden Grimberg i 1926 udsendte første bind af

sin fremstilling. Nogle ville måske hertil indvende, at en god del af denne forskning forelå allerede i 1958, og at man opnåede den eksempellose succes på et allerede forældet værk. Men på de to felter, som forlaget selv med rette fremhæver som karakteristiske for moderne historievidenskab – det globale perspektiv og interessen for almindelige menneskers dagligliv og sociale forhold – er de betydelige fremskridt utvivlsomt sket inden for de sidste femogtyve år. Inspireret af etnologer og antropologer (som i parentes bemærket havde interesseret sig for sidstnævnte emner hele tiden) har historikerne forsøgt at rekonstruere levevilkår og tankesæt hos de samfundsklasser, der normalt ikke selv efterlod sig kildemateriale, og det er der kommet uventede resultater ud af. Den franske historiker Emmanuel Le Roy Ladurie's *Montaillou*, baseret på kætterforhør i en pyrenæisk landsby i begyndelsen af 1300-tallet, blev ligefrem en best-seller.

Det er også inden for de sidste årtier, det er lykkedes at sprænge det eurocentriske perspektiv og erstatte det med en global synsvinkel. Endnu i 1962 klagede Geoffrey Barraclough over, at et egentlig universalhistorisk synspunkt kun var anlagt i ganske få værker – og da kun for det 19. og 20. århundredes vedkommende. Det skyldtes naturligvis til dels den mangel på prestige, som synteser måtte nyde i et miljø, hvor specialiseret empiri var den afgørende faglige norm. Men det skyldtes også den ujævne udforskning af de forskellige verdensdeles historie. Der var ganske enkelt ingen sammenligning mellem de synteser der kunne produceres om henholdsvis europæisk og asiatisk historie. Samme år som Barracloughs klageråb blev publiceret, udtalte sinologen Denis Twitchett, at man nu i udforskningen af Kinas historie var nået nogenlunde til det stade, som Vinogradoffs undersøgelser i europæisk middelalderhistorie repræsenterede – og de udkom omkring århundredskiftet! Afstanden illustreres også af, at netop i 1962 udkom E. J. Hobsbawm's *The Age of Revolution*, en fremstilling af Europa mellem 1789 og 1848 der endnu i dag står som et suverænt eksempel på totalhistorie.

Men i løbet af 60'erne og 70'erne vandt

ikke-europæisk historie kraftigt frem, som det blandt andet afspejledes i de mange verdenshistorier der i disse år udkom på hovedsprogene. Bedst ses den ændrede profilering nok i den tyske *Fischer Weltgeschichte*, der udkom i 36 bind mellem 1965 og 1984, og hvis disposition tilgodeså Asien, Amerika og Afrika i hidtil uset omfang. I denne som i andre flerbinds-fremstillinger gjaldt det dog at de enkelte bind var højst forskellige i anlægget, og at der på grund af de mange bidragydere blev tale om en række bogbindersynteser uden noget samlet synspunkt.

I det sidste tiår er der imidlertid udkommet en række værker, der forsøger at give en tolkning af verdenshistoriens dynamik, at forklare hvordan og hvorfor verden i dag ser ud som den gør. Fælles for dem er, at interessen er rettet mod perioden 1500–1900, hvor Europa fra at være et relativt tilbagestående og ubetydeligt område sammenlignet med de store asiatiske civilisationer blev det ubestridt dominerende kontinent i et integreret økonomisk verdenssystem. Perry Anderson's *Lineages of the Absolutist State* (1974), sammen med den samtidigt publicerede »indledning« *Passages from Antiquity to Feudalism*, fokuserede på Europas politiske særudvikling fra antikken til absolutismens fald – med vigtige ekskursioner om Islams, Kinas og Japans historie. Immanuel Wallerstein's *The Modern World-System*, hvis første bind (af fire) havde undertitlen »Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy« (1974), undersøgte verdensmarkedets historiske oprindelse og den begyndende kløft mellem rige og fattige lande, mellem centrum og periferi. Eric Jones' *The European Miracle: Environments, economies and geopolitics in the history of Europe and Asia* (1981) greb til økologiske faktorer for at forklare forskellene i historisk udvikling mellem Europa og Asien. Eric Wolf's *Europe and the People without History* (1982) var ude i lignende ærinde som Wallerstein, men argumenterede for at tilkende de folk som Europa udbyttede og undertvang en mere aktiv rolle i udviklingen. Forfatterne til disse fire værker (og andre kunne have været nævnt) var i øvrigt henholdsvis sociologisk, økonomisk og socialantropologisk uddannet, og deres værker

fik en blandet modtagelse fra faghistorikerne. – Som J. H. Plumb engang bemærkede: "Few academic historians, secure in the cultivation of their minute gardens, have felt any humility towards those who would tame the wilderness." Men afvisningen er ikke længere så skråsikker, og respekten er blevet større. Værker som de fire nævnte har gjort det legitimt at beskæftige sig med »universal and very long term history" (Jones) ud fra klart formulerede teoretiske antagelser.

Spørger man nu i hvilket omfang Politikens Verdenshistorie reflekterer disse tendenser, må svaret desværre blive: meget lidt. I selve struktureringen af værket er der i hvert fald tale om minimal nytænkning. Sammenholder man således bindinddelingen med Grimberg plus supplementsbind, ser der ud til at blive mindre snarere end mere plads til fx. Afrikas og Indiens historie, og til tiden efter 1945. Helt utilstrækkeligt er det også at trække et bind, af 21, ud til Kinas og Japans historie. Når hovedredaktøren Erling Bjøl indrømmer, at »det er vel også især af tradition, vi har valgt at strukturere vort værk efter den politiske historie« (1: 32), må man desværre give ham ret og tilføje, at der hermed menes *Europas* politiske historie. Noget globalt perspektiv er der ikke tale om, højst om en garnering af en yderst traditionel ret.

Hvad de teoretiske antagelser angår, formuleres de alt andet end klart. For Bjøl er teori åbenbart det samme som vulgærmarxisme, og da han ikke bryder sig om sidstnævnte eller i det hele taget nogen form for marxisme, finder han det hensigtsmæssigt også at styre uden om (explicit) teori. Alt hænger sammen med alt muligt andet ifølge Bjøl – bd. 1, s. 298 anbefales specielt til nærlæsning – så det er umuligt, og tillige farligt, at pege på bestemte faktorer som vigtigere end andre. Men det gør værket naturligvis alligevel. I hvert fald er det klart, at faktoren »klassekamp« regnes for mindre vigtig, for den nævnes stort set ikke, blandt andet ikke i bind 1 (»Fra urtid til nutid«), hvor Bjøl ellers får causeret om alt fra energiformer til klædedragt og fra religioner til betalingsmidler. Helt grotesk bliver det når konkrete eksempler tages op: den irske hungersnød »forklares« uden at vi hører

noget til de engelske godsejere (1: 51–52), og Israels tilblivelse efter krigen uden at palæstinsenerne overhovedet nævnes (1: 11–13). Nu er eksistensen af klasse modsætninger i historien jo ikke noget Marx fandt på – hvad han faktisk selv gang på gang understregede – men det tror Bjøl åbenbart, og i stedet for at tage en åben diskussion, forties problemet. Den samme barnagtige anti-marxisme slår sågar igennem i billedudvalget: Marx, der i øvrigt kun omtales en passant i forbindelse med Darwin og darwinismen, afbildes overhovedet ikke, mens Bjøls helt John Maynard Keynes har fået sit portræt med i farver! Enhver har ret til sine præferencer, men det er uhæderligt ikke at lægge dem frem til debat.

Bjøls indledningsbind er interessant ud fra flere synsvinkler. For det første kan man bemærke, at det kun er bind 1 her i Danmark, mens man i Norge har begyndt udgivelsen med arkæologen (og, naturligvis, nordmanden) Anders Hagens bidrag »Historiens rødder« – så meget for det nordiske samarbejde. Men hos os indleder Bjøl altså, og hans bind – siger forlaget – »giver fra starten læseren de lange linier i historien, skaber overblik og er en uvurderlig hjælp til en bedre forståelse af historiens forløb.« Påstandene kan vanskeligt være mere forkerte. Ingen læser af bindet vil forstå historiens forløb bedre, og overblikket vil man snarere tabe end erhverve. Bindet består af en række virtuose og eminent velkrevne essays om enkelte sider af historien: befolkning, afgrøder, våben, kommunikation osv. Bindet forholder sig til hele værket som er »trailer« til den egentlige film: det består af en række appetitvækkere, der skal give mod på at læse videre. Som sådant tror jeg ikke bindet kunne have været skrevet bedre; det må være de færreste læsere, der ikke lukker bindet med et ønske om at vide mere. Men sammenhæng og lange linier? Nej. De kommer måske i det essay om »Historiens magt og mening«, som Bjøl skal skrive i bind 21.

I det hele taget har forlaget været grumme uheldigt med formuleringerne i deres presse- og reklamemateriale. Om de 21 forfattere hedder det således, at de er »alle valgt fordi de var bedst fagligt kvalificerede og fordi de kunne *fortælle* (forlagets kursivering, JRR) hi-

storien levende og forståeligt«. Hvis det virkelig var tilfældet, ville det være interessant at høre forlagets forklaring på hvorfor finnen Jaakko Suolathis manuskript til bindet om Romerriget blev kasseret og i al hast erstattet med et af Erling Bjøl og Leo Hjortsø. Var det Suolathis fremstilling, der ikke var populær nok, eller holdt den ikke faglig standard? Og omvendt, hvis finnen var »bedst kvalificeret« til at skrive om Rom, så må jo deraf følge at det abonnenterne nu har fået er (højest) det næstbedste. Sandheden er naturligvis, at formuleringen er hæmningsløst pral fra forlagets side. Den norske brochure, som jo af de potentielle kunder kan sammenlignes umiddelbart med konkurrenten Aschehous, nøjes fornuftigt nok med at tale om »fremragende« historikere. Jeg vil hævde, at med mulig undtagelse af de tre finske forfattere til bd. 3, »Flodrigerne«, er ingen af Politikens forfattere bedre kvalificeret til deres opgave end Aschehous – hvormed ikke er sagt at de nødvendigvis er ringere.

De foreliggende bind 2–9 er gennemgående sobre og solide, men ikke særlig sprudlende fremstillinger. Bedst fortalt forekommer mig Sverre Bagges bd. 9 om højmiddelalderen at være, og samtidig er det fagligt set blandt de bedste både hvad orienteringen i den nyeste forskning og den totalhistoriske ambition angår. Göran Malmquists afsnit om Kina før 1500 (bd. 6, s. 10–271) er også glimrende skrevet med virtuos brug af velvalgte kildecitater, præget af hans fortrolighed med kinesisk filosofi og litteratur. Endelig er substitutbindet om Romerriget, hvor alt tyder på at Bjøl er ansvarlig for de sproglige formuleringer snarere end medforfatteren Hjortsø, skrevet i en endnu mere outreret stil end bd. 1, muligvis for at skjule at det faglige niveau er en skandale.

Lad det være understreget, at ingen af de øvrige bind er tilnærmelsesvis så ringe. De er derimod temmelig uensartede, hvad der tyder på slap redaktion; men det skal man måske, alt taget i betragtning, nærmest være taknemlig for. Grimbergsk fortællekunst er der kun i glimt, men til gengæld er værket unægtelig overdådigt illustreret. Det har været et stående kritikpunkt i anmeldelserne, at bille-

derne ikke rigtig hang sammen med teksten. Det synes jeg nu gør mindre – de kan lige så godt, sammen med billedteksterne, udgøre en slags supplerende fremstilling. Desværre er billedteksterne ofte unødigt poppede, og der er adskillige eksempler på modsigelser mellem tekst og billedtekst. Visse af billederne gengives spejlvendt, og i langt de fleste tilfælde er oplysningerne om proveniens og format udeladt. (Derimod er det sjældent at møde rent sjusk, som når samme billedtekst gentages bd. 9, s. 197 og 201).

Litteraturlisterne bag i bindene er derimod fuldstændig håbløse som hjælp til videre læsning om den periode bindet dækker, alfabetisk opstillede og totalt ukommenterede som de er. Eksisterende danske oversættelser har man som oftest ikke anført. Som de er, kan de altså nærmest bruges som kilde til den litteratur forfatteren har brugt eller i hvert fald kendt – og til den som han åbenbart ikke har kendt! (Jeg skriver »han« med rolig samvittighed, for der er – naturligvis havde jeg nær sagt – ingen kvindelige historikere blandt forfatterne).

Det turde være fremgået, at jeg alt i alt finder Politikens Verdenshistorie skuffende. Man kan så hævde, at det er let nok at kritisere ting, der måske kunne have været lavet bedre. Men sagen er jo, at der for samtlige binds vedkommende ville kunne peges på en eller flere udenlandske panderter, der *har* løst opgaven bedre. Gad vide om man nogensinde i projektets forløb har overvejet at lave en serie af oversatte (og eventuelt redigerede) fremstillinger? Sikkert ikke. Det skulle med vold og magt være et originalt og nordisk produkt, uden smålig hensyntagen til den manglende tradition for at skrive synteser.

Men selv på disse præmisser kunne et bedre resultat være nået, som Aschehous verdenshistorie viser. For denne 15-binds udgivelse har, at dømme efter de syv bind som indtil nu foreligger, lige præcis undgået de fejl Politiken har begået. Det globale perspektiv er sikret ved, at hvert binds forfatter har skullet behandle en kronologisk afgrænset periode, som for eksempel tiden fra 500 til 1000 i bd. 4, og inden for denne periode skrive *verdens* historie. Jamen, så har forfatterne altså

siddet og skrevet om ting de ikke var eksperter i? Ja, naturligvis. Til gengæld har man fået et helhedssyn på perioden, og samtidig tvunget de enkelte skribenter til at praktisere komparativ historie. Det har sikkert været mere end en forfatters erfaring, at det på mange måder var lettere at skære igennem og skildre hovedlinierne på de felter, hvor ekspertisen manglede, end der hvor man vidste for meget og derfor ikke kunne se skoven for bare træer. (De afsnit, hvor forfatteren ikke var ekspert, blev selvfølgelig gennemlæst og checket af en sådan). Billedredaktionen har også principielt været den enkelte forfatters ansvar. Samtidig har de fire redaktører tydelig nok spillet en mere aktiv rolle og ydet de enkelte bidragydere modspil.

Dertil kommer, at Aschehoug generelt har sikret sig bedre forfattere til bindene – folk der havde noget på hjerte med deres synteser, og som ikke var bange for at anlægge en original tilgangsvinkel, selv om så andet »uundværligt stof« måtte glide ud. Som specielt vellykkede vil jeg pege på Randi og Gunnar Hålands bd. 1, hvor deres kombinerede arkæologiske og antropologiske ekspertise har frembragt en suveræn skildring af menneskets tidlige historie – lad så være, at de falder lidt af på den når de kommer frem til de første flodcivilisationer; bd. 3, hvor Patrick Bruun betragter Romerriget og de med det samtidige civilisationer på en måde der virkelig fortjener navnet strukturhistorie; og bd. 13, hvor Henning Poulsen ved at skildre perioden 1914–1945 som en uafbrudt »tredivetårskrig« kaster nyt lys over formodet velkendte begivenheder. Andre kan have andre præferencer, men generelt er niveauet højt, og værket fortjener virkelig navn af verdenshistorie.

Jeg synes det er urimeligt, at dette værk skal forblive reelt utilgængeligt i Danmark. Hvor mange biblioteker vil indkøbe både Politiken og Aschehoug? Meget få. Hvor mange familier? Ingen. Slet ikke, når boghandlerprisen i Danmark (forudsat at man overhovedet gider skaffe det hjem) ligger på ca. 520 kr. pr. bind, eller næsten det dobbelte af Politikens – og, kan man tilføje, af prisen på Aschehoug i Norge. Men det fortjener at blive kendt, at det eksisterer, og er et seriøst bud på en tids-

svarende verdenshistorie, skrevet af nordiske historikere.

I senere anmeldelser vil jeg tage nogle udvalgte temaer op og se hvordan de to værker har tacklet dem – i første omgang behandlingen af ikke-europæisk historie.

Bogen *Dansk kolonihistorie. Indføring og studier* har foranlediget følgende tre indlæg, der ud fra forskellige synsvinkler tager stilling til publikationen. Det er valgt at lade de tre indlæg stå i den form, de er indsendt i, således at de – sammen med bogen – kan præsentere forskellige synspunkter på studiet af (dansk) kolonihistorie.

Red.

Poul Erik Olsen:

Kilder til dansk kolonihistorie

Selv om det burde være en selvfølgelig del af historisk forskning, at resultaterne af den formidles til den interesserede offentlighed, er det ikke desto mindre en almindelig skæbne for en stor del af de historiske afhandlinger, der produceres i Danmark, at blive henvist til en støvsamlende tilværelse på forfatternes og specialebibliotekernes reoler. Med bogen *Dansk kolonihistorie. Indføring og studier* er der af gruppe historikere fra Århus taget initiativ til at bedre tingenes tilstand: Som titlen antyder, falder bogen i to dele; i anden del, studierne, publiceres hovedresultaterne fra en række specialafhandlinger inden for dansk kolonihistorie.

Der er gennemgående tale om gode og solide arbejder, som på en række områder udvider vor viden om Danmark som kolonimagt. Såvel de vest- som de ostindiske og afrikanske kolonier behandles. Blandt de vestindiske bidrag bør nok fremhæves Jørgen Bach Christensens artikel om kolonisamfundet på St. Croix i 1700-tallets anden halvdel og Henning Højlund Knaps undersøgelse af den danske debat om negerslaveri i samme tidsrum. Begge reviderer på væsentlige punk-

ter tidligere opfattelser. Knap så overraskende er det med Peder Toft at konstatere, at tilhængerne af salget af de vestindiske øer havde ret i deres bedømmelse af koloniens økonomiske situation, men derfor er det ikke mindre tilfredsstillende at få det dokumenteret.¹ Et bindeled mellem de ost- og vestindiske kolonier findes i Verner Madsens beskrivelse af koloniembedsmanden Peter Hansens karriere. Den dansk-ostindiske historie får et godt bidrag med Sven Clausens grundige redegørelse for den dansk-bengalske trediveårskrig i 1600-tallet, og de danske aktiviteter i Guinea i perioden 1733–1754 behandles af Poul Ulrich Jensen.

Der er som sagt tale om grundige arbejder, der hviler på solidt fundament af primært kildemateriale. Men det er karakteristisk, at afhandlingerne bygger på enkelte kildegrupper – Jørgen Bach Christensens på de vestindiske matrikler, Verner Madsens på P. Hansens samlinger i Generaltoldkammer- og Kommercekollegiets arkiv, Poul Ulrich Jensens på generalbreve fra Guinea (pk. nr. 123–125 i Vestindisk-guineisk Kompagnis arkiv), hvis de henvisninger, der gives i afhandlingerne, er dækkende. Det er muligt, at forfatterne havde fået endnu bedre artikler ud af et bredt kildegrundlag. Og for de tre nævnte artiklers vedkommende findes det faktisk. Men det er en vanskelig opgave at skaffe sig overblik over det primære kildemateriale til dansk kolonihistorie, og der skal ikke rykkes ved konstateringen af, at der med publikationen af afhandlingerne er dokumenteret, at specialer kan indeholde væsentlige bidrag til Danmarks – og koloniernes – historie.

2.

Såvidt studierne. Bogens første halvdel består af en oversigt over litteratur og kildemateriale til dansk kolonihistorie. Peter Hoxcer Jensen behandler de vestindiske, Sven Clausen og Jens Gade de ostindiske og Poul Ulrich Jensen de afrikanske kolonier. Hertil kommer en liste over adresserne på en række danske og udenlandske arkiver, biblioteker mv., som

1. Peder Tofts artikel genfindes i lidt større udgave i *Erhvervshistorisk Årbog* 1982.